

УДК 378.4(477)

І. П. Мойсеєнко,
О. С. Гринькевич

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Роз'яснено методичні підходи до вимірювання ефективності функціонування закладів вищої освіти. Визначено критерії вимірювання з увагою на міжнародний досвід аналізу освітнього процесу. Наведено особливості вимірювання ефективності ЗВО на основі параметрів аналізу внутрішнього середовища ЗВО та обґрунтовано необхідність врахування чинників зовнішнього середовища функціонування в Україні.

Сформульовано методологічні основи вимірювання ефективності закладів вищої освіти з долученням комплексності оцінки показників внутрішнього та зовнішнього середовища ЗВО.

Ключові слова: заклад вищої освіти, ефективність, фінансові показники, якісні показники, відносні показники, моніторинг.

Постановка проблеми. Одним із визначальних чинників зростання конкурентоспроможності у вищій освіті є здатність її провайдерів забезпечити аналогічну або вищу якість/цінність освітнього продукту за ціну, яка не перевищує ціни конкурентів. Досягнення такої мети передбачає застосування комплексу інструментів, серед яких – ефективне використання ресурсів, скорочення непродуктивних витрат, розробка нових освітніх і наукових продуктів та їх комерціалізація.

Проблематика економічної ефективності у вищій освіті має глобальний характер і зумовлена комплексом чинників. Поміж найістотніших – зменшення кількості споживачів серед молоді традиційного студентського віку, розширення можливостей для вибору освітніх продуктів серед неформальних провайдерів вищої освіти (ВО), розвиток інформальної освіти, обмеженість бюджетних ресурсів фінансування закладів вищої освіти (ЗВО), зростання вимог студентів та їхніх батьків щодо фінансової віддачі від інвестицій у вищу освіту.

Стан дослідження. Дослідження економічної ефективності у вищій освіті як особливому секторі національної економіки, що поширює та продукує нові знання як суспільне благо, як особливий товар в умовах ринку (приватне благо), потребує уточнення дефініції цього поняття як об'єкта вимірювання й аналізу. У таблиці систематизовано сучасні підходи до трактування поняття ефективності у вищій освіті.

Одним із напрямів аналізу економічної ефективності локального ЗВО є дослідження його з позиції досягнення поставлених цілей функціонування і розвитку. У цьому контексті йдеться про операційні та стратегічні завдання керівників ЗВО, а також органів державного й регіонального управління ВО забезпечувати раціональне і продуктивне використання ресурсів ВО (людських, фінансових, матеріально-технічних), результативність основних (навчальної, наукової, інноваційної) і допоміжних (видавничої, маркетингової, фінансової тощо) видів діяльності за критеріями доходів, витрат і прибутків.

Основними групами показників, які характеризують ефективність управління на рівні ЗВО, вважають показники доходів і витрат у розрахунку на одного студента та зайнятого у ЗВО, співвідношення доходів і витрат за основними функціями ВО, позиції ЗВО в системі освіти (СО) та системі вищої освіти (СВО) країни, регіону у національних і міжнародних рейтингах.

Таблиця

Підходи до розуміння ефективності ЗВО

Автори	Основні підходи
Гринь А. М., Міндергасова О. С. [1]	Економічна ефективність ЗВО становить собою грошовий вираз корисного результату на одиницю витрат колективу ЗВО. Має відображати рівень раціонального використання усіх ресурсів ЗВО під час досягнення ним поставлених цілей.
Грищенко І. М., Цимбаленко Н. В., Нефедова Т. М. [2, с. 34–35]	Ефективність ЗВО – комплексне поняття, яке охоплює соціальні, економічні та екологічні критерії. Автори розглядають соціальну ефективність з позиції якості освіти, її відповідності потребам ринку, економічну ефективність – за критеріями ефективності менеджменту ЗВО, маркетингових комунікацій та науково-технічної діяльності, екологічну – за критеріями раціонального використання ресурсів.
Софієнко М. Б. [3, с. 359]	Діяльність будь-якого суб'єкта можна оцінити як ефективну за умови, коли поставлена мета досягнута мінімальними засобами. Якщо суб'єктом є СВО, то аналіз її ефективності зводиться до аналізу ефективності кожного її елемента.

Зважаючи на види і підвиди економічної діяльності в СВО різного рівня загальну економічну ефективність А. Гринь і

О. Міндергасова пропонують розраховувати за такою формулою [1, с. 67]:

$$E = \frac{\sum_{k=1}^K [(R_k - Z_k)]}{\sum_{k=1}^K R_k},$$

де: E – результуючий показник економічної ефективності за всіма видами діяльності ЗВО; k – вид діяльності ЗВО, $k \in [1; K]$; R_k – результати за видом діяльності k у вартісному вираженні; Z_k – витрати за видом діяльності k у вартісному вираженні.

Аналітики американського видання *Forbes*, досліджуючи стан «фінансового здоров'я» приватних неприбуткових коледжів США, використовують дев'ять показників, які об'єднані у дві основні категорії: сила балансу ЗВО та операційна стійкість. У переліку показників вміщують частку першокурсників як індикатор ефективності вступної кампанії ЗВО, а також витрати на реалізацію навчальних функцій ЗВО у розрахунку на одного студента [4; 5].

Назагал у традиційних підходах оцінювання ефективності ЗВО застосовують фінансові показники. Однак у сфері освітньої діяльності провідними факторами, що впливають на фінансові результати, є: якість освіти та навчання; рівні навчально-виховного процесу, набору студентів і профорієнтаційної роботи (маркетингові комунікації); кількість випущених студентів та кількість студентів за формами навчання; кадровий потенціал, рівень працевлаштування випускників тощо. Традиційні фінансові показники доповнюються нефінансовими параметрами, як-от: задоволення потреб студентів, репутація, імідж, бренд тощо, котрі здебільшого мають істотний вплив на ефективність діяльності ЗВО та вимірюються якісними показниками.

Одним із індикаторів операційної ефективності витрат як чинника конкурентоспроможності ЗВО американські дослідники пропонують також вважати показник відношення фінансових витрат університету в розрахунку на одного студента до його рейтингу в національному індексі конкурентоспроможності. Цей індикатор вказує на те, скільки фінансових ресурсів потрібно ЗВО для підвищення рейтингу конкурентоспроможності на одиницю відповідної шкали рангування [6].

Окремим напрямом аналізу ефективності СВО є оцінка величини людських, фінансових та інших втрат у тих випадках, коли ресурси СВО та результати їх функціонування використовують не за призначенням і непродуктивно. Прикладне значення оцінки економічних втрат, зумовлених неефективним використанням ресурсів ЗВО/СВО,

пов'язане, зокрема, з тим, що такі оцінки дають змогу визначити в подальшому доцільність та ефективність заходів/проектів, спрямованих на зниження таких втрат. Для оцінки ефективності проектів, що стосуються запровадження на рівні ЗВО нових спеціальностей, пропонується використання спеціальних моніторингових працевлаштування випускників або загалом – моніторингу ефективності ЗВО [7].

Моніторинг ефективності ЗВО передбачає оцінку їх діяльності за групами показників (освітня, наукова, міжнародна і фінансово-економічна діяльність, заробітна плата НПП, працевлаштування випускників та додаткові індикатори). Якщо за результатами моніторингу діяльність ЗВО визнають неефективною, вищі органи управління ухвалюють рішення про реорганізацію ЗВО. У разі визнання діяльності ЗВО як такої, що потребує оптимізації, необхідною є розробка відповідної програми оптимізації, тривалість якої має не перевищувати трьох років. Результати аналізу діяльності кожного ЗВО, а також зведені аналітичні дані за суб'єктами розміщують на спеціальному сайті [7].

Системне вивчення проблематики економічної та інших видів ефективності СВО різного рівня передбачає не лише використання різних груп показників з урахуванням рівнів аналізу (рівень здобувача ВО, ЗВО, СВО регіону, країни), інтересів внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів СВО, а й спроби побудови комплексу показників, що враховують різні функціональні сфери діяльності у СВО.

Наприклад, автори монографії за науковою редакцією І. Грищенка [7, с. 188–189], базуючись на принципах побудови збалансованої системи показників (Balanced Scorecard) у стратегічному менеджменті [8], пропонують оцінювати ефективність СВО на основі вивчення чотирьох сфер діяльності ЗВО: фінансової, сфери взаємозв'язків зі споживачами (працедавцями, студентами), сфери навчання та розвитку персоналу та бізнес-процесів. Важливим є комплексність аналізу економічної ефективності у ВО з використанням збалансованої системи показників, а також доповнення показників економічної ефективності індикаторами якості аналізу бізнес-процесів в аналізі ЗВО [1; 3].

За іншою методикою виокремлюють пріоритетний статус в аналізі економічної ефективності ЗВО показників їх сукупних доходів (бюджетних і позабюджетних), а також структуру доходів, яка відображає реальні можливості залучати фінансові ресурси з різних джерел, а відтак – конкурентоспроможність ЗВО. З позиції аналізу зовнішньої ефективності СВО, пріоритетними показниками мають бути, як зазначає С. Матюх, індикатори зайнятості і безробіття випускників на ринку праці, показники ВВП та ВРП регіонів країни [9, с. 40].

Доповненням до системи збалансованих показників (Balanced Scorecard – BSC) в аналізі економічної ефективності ЗВО за критерієм витрати–вигоди доречно вважати й процесно-орієнтований облік витрат (Activity-based Costing – ABC). Він передбачає визначення витрат у розрізі бізнес-процесів; процесно-орієнтований аналіз рентабельності (Activity-Based Performance Analysis – ABPA), який ґрунтується на порівнянні витрат і доходів за видами клієнтів і процесів [8].

Метою статті є дослідження використання системної методології для обґрунтування методичних основ вимірювання ефективності функціонування ЗВО України.

Виклад основних положень. Ключовими завданнями визначення ефективності діяльності ЗВО є оцінка внеску кожного структурного підрозділу в розвиток навчального закладу та видів діяльності (освітньої, науково-дослідної, інноваційної, фінансово-господарської), моніторинг ринків послуг і роботодавців, аналіз можливих загроз зі зовнішнього середовища, прогнозування та вибір стратегічних напрямів діяльності.

Економічна ефективність ЗВО розглядається як вартісне вираження співвідношення результатів і витрат, високий рівень її забезпечується використанням трудових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів і дає можливість розширити діяльність навчального закладу. Важливою складовою ефективності діяльності ЗВО є результативність науково-технічної діяльності, що характеризується сукупністю таких показників, як патентна, винахідницька, публікаційна, конструкторська та інноваційна активність.

З огляду на зазначені підходи до оцінювання методик аналізу ефективності вищої освіти на рівні ЗВО можна позиціонувати як послідовність таких основних етапів:

1. З'ясування наявних (задекларованих у відповідних стратегіях, програмах) цілей розвитку СВО або досягнутих результатів за досліджуваній проміжок (рік, період реалізації стратегій чи програм).

2. Визначення конкретних показників, які характеризують досягнуті цілі, результати функціонування ЗВО (СВО) у навчальній, науковій, інноваційній та інших видах діяльності.

3. Оцінка показників, які характеризують фактичні витрати ресурсів (людських, матеріально-технічних, фінансових, часових тощо) на реалізацію досягнутих цілей чи фактичних результатів.

4. Оцінка ефективності освітніх проектів на основі досягнутих цілей/результатів діяльності та витрат ресурсів на їх забезпечення за допомогою загальних і часткових показників.

5. Оцінка фактичних і потенційних економічних втрат унаслідок відхилень між фактичними і запланованими показниками, що виражають цілі чи результати функціонування ЗВО.

6. Оцінка та аналіз господарського портфеля ЗВО (портфеля видів діяльності ЗВО, його освітніх продуктів за спеціальностями, факультетами/інститутами з урахуванням цін та собівартості). Такий аналіз дає можливість визначити економічний вклад кожної одиниці аналізу в загальні результати діяльності, удосконалити асортимент освітніх продуктів зважаючи на отримані результати.

7. Аналіз відносних показників економічної ефективності, а саме:

а) доходів у розрахунку на одного працівника, здобувача вищої освіти;

б) витрат у розрахунку на одного працівника, здобувача вищої освіти;

в) операційних доходів у розрахунку на одну гривню витрат операційної діяльності.

Підвищення ефективності діяльності ЗВО залежить від багатьох факторів. До основних із них можна віднести: ефективність системи управління, раціональне використання матеріальних ресурсів, якість освітніх програм, кваліфікацію і мотивацію діяльності науково-педагогічного персоналу, організацію навчального процесу, освітні та інформаційні технології, матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, виховну роботу, маркетингову діяльність (дослідження потреб ринку праці і випускників-фахівців), комунікаційну роботу (зв'язки з роботодавцями, випускниками та органами самоврядування).

У сфері освітньої діяльності провідними чинниками, що впливають на фінансові результати, є: якість освіти та навчання; рівні навчально-виховного процесу, набору студентів із профорієнтаційної роботи (маркетингові комунікації); кількість випущених студентів та кількість студентів за формами навчання; кадровий потенціал тощо. Традиційні фінансові показники доповнюються нефінансовими параметрами, які істотно впливають на ефективність діяльності ЗВО: задоволення потреб студентів, репутація, імідж, бренд та ін.

Забезпечення комплексного впливу на студента і формування здатності до інтелектуальної обробки інформації та самостійного застосування її у практичній діяльності на основі компетентнісної моделі випускника має інтегрований характер. Ця модель потребує переходу до освітньої парадигми шляхом формування відповідних ключових та спеціальних компетенцій здобувачів ВО і розвитку науково-педагогічного персоналу.

Висновки. Моніторинг та аналіз вартості вищої освіти для здобувача, цін на освітні продукти (плати за навчання), зокрема цін конкурентів на ринку освітніх послуг є основою дослідження освітнього середовища та визначення ефективності функціонування ЗВО. Запро-

понований методичний підхід до оцінки ефективності діяльності ЗВО поєднує параметри витрат, результатів і втрат, що дає змогу підвищити ефективність використання ресурсів та їхнього потенціалу.

Ефективне управління фінансовими ресурсами вищої освіти що на інституційному, що на національному рівнях потребує розширення статистичної бази даних про діяльність вітчизняних ЗВО завдяки таким показникам, як доходи і витрати освітніх інституцій за джерелами фінансування та видами діяльності ЗВО.

Напрями подальших досліджень мають охоплювати способи підвищення ефективності діяльності ЗВО, що залежить від багатьох чинників, до яких відносять: систему управління ЗВО, раціональне використання енергоносіїв та ресурсів ЗВО, зміст освітніх програм, кваліфікацію і мотивацію діяльності науково-педагогічного персоналу та його менеджмент, організацію навчального процесу, технології та матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, виховну роботу, маркетингову діяльність (дослідження потреб ринку праці та працевлаштування випускників), комунікаційну роботу (зв'язки з роботодавцями, абітурієнтами та випускниками).

1. Гринь А. М., Миндергасова О. С. Оценка эффективности управления учреждением ВПО на основе анализа роста его конкурентных преимуществ. *Университетское управление: практика и анализ*. 2013. № 2. С. 66–71.

2. Грищенко І. М., Цимбаленко Н. В., Нефедова Т. М. Підвищення ефективності діяльності вищих навчальних закладів як передумова забезпечення потреб ринку праці. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 2. С. 32–35.

3. Софиенко М. Б. Эффективность высшего образования: между свободой и необходимостью. *Профессиональное образование в современном мире*. 2016. Т. 6. № 2. С. 358–364.

4. Schifrin M. College Financial Grades: How Fit Is Your School? *Forbes*. 2017. URL: <https://www.forbes.com/sites/schifrin/2017/08/02/2017-college-financial-grades-how-fit-is-your-school/#390dfce27d68>.

5. Morse R. Weighing the Efficiency of Highly Ranked Universities. *U.S.NEWS: Higher Education*. 2013. URL: <https://www.usnews.com/education/blogs/college-rankings-blog/2013/12/19/weighing-the-efficiency-of-highly-ranked-universities>.

6. Порядок проведения мониторинга эффективности образовательных организаций высшего образования: утвержден Министерством образования и науки Российской Федерации от 13.03.2017. URL: http://stat.miccedu.ru/info/monitoring16/Prikaz_N_222_ot_13.03.2017.pdf.

7. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективних фінансово-економічних моделей розвитку вищої школи: монографія / за заг. ред. І. М. Грищенка. – К., 2015. 236 с.

8. Каплан Р. С., Нортон Д. П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию; пер. с англ. 2-е изд., испр. и доп. М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. 320 с.

9. Матюх С. А. Соціальна та економічна ефективності діяльності вищих навчальних закладів. *Вісник Хмельн. нац. ун-ту*. 2013. № 5. Т. 1. С. 39–42.

Moyseyenko I. P., Hrynkevych O. S. Analysis peculiarities of economic efficiency of higher education institutions

The article describes methodological approaches to measuring the efficiency of higher education institutions' functioning. Definitions of the next terms become one of the analysis directions of the economic efficiency of a higher education institution from the point of view of the defined goals achievement and development: the operational and strategic tasks of the managers of a higher education institution, as well as the state and regional government bodies of higher education regarding rational usage of the higher education resources (human, financial, material and technical), the effectiveness of the main (educational, scientific, innovative) and auxiliary (publishing, marketing, financial, etc.) activities according to the criteria of income, expenses and profits.

The criteria and peculiarities of measurement are determined taking into account the international experience in the analysis of the educational process. The peculiarities of the efficiency measurement of a higher education institution on the basis of the analysis parameters of the internal environment at a higher education institution are presented, and the necessity of taking into account the external environment factors of functioning in Ukraine is substantiated. The main groups of indicators, that characterize the management effectiveness at the higher education institution level, are determined as income and expenditure indicators per student and per employee at a higher education institution, the ratio of incomes and expenditures as to the main functions of higher education, the positions of a higher education institution in the education system and the higher education system of the country, region in national and international ratings.

The magnitude evaluation of the human, financial and other losses in cases where the resources of the higher education system and the results of their operation are not used according to the defined goals or used unproductively is an independent analysis field of assessment of the higher education system effectiveness. Methodological bases for measuring the efficiency of institutions of higher education are formulated on the basis of monitoring of the internal and external environment of a higher education institution.

The analysis method of the higher education efficiency at the level of a higher education institution is proposed to consider as a sequence of certain stages implementation. The monitoring and analysis of the higher education cost for the applicant, prices for educational products (tuition fees), including competitor prices in the educational market, are the basis for the educational environment research and determination of the operation effectiveness of a higher education institution.

Key words: higher education institution, efficiency, financial indicators, qualitative indicators, relative indicators, monitoring.

Стаття надійшла 23 травня 2018 р.